

Kai kurie rankraštinųjų dokumentų komplektavimo aspektai Vilniaus universiteto bibliotekoje

Nijolė Šulgienė

Vilniaus universiteto biblioteka

Vilniaus universiteto biblioteka yra viena seniausių Lietuvoje institucijų, kaupiančių ir saugančių rankraštinį dokumentinį paveldą. Rankraščių skyrius, kaip atskiras bibliotekos padalinys, įkurtas 1967 m. 1970 m. jame jau buvo 82 fondai¹.

2005 m. Rankraščių skyriuje buvo per 250 tūkst. saugojimo vienetų². Šie XIII–XXI a. rankraštiniai dokumentai sudaro 294 institucijų, žinybų, redakcijų, draugijų, dvarų, specialiųjų rinkinių ir asmenų fondus. Dokumentinė medžiaga komplektuojama pagal Vilniaus universiteto bibliotekos informacijos išteklių formavimo ir saugojimo gaires. Pirmenybė teikiama universiteto mokslininkų archyvams ir su Vilniaus universiteto istorija susijusiai medžiagai.

Remiantis per daugiau kaip tris dešimtmečius VU bibliotekos rankraštyno sukaupta dokumentų komplektavimo patirtimi, šiame straipsnyje bandoma bent iš dalies atsakyti į mokslo visuomenei, tyrėjams, dažnai ir patiems fondų sudarytojams ir jų saugotojams kylančius klausimus dėl dokumentų komplektavimo šaltinių ir įvairios apimties fondų sudarymo priežasčių.

Dokumentų komplektavimas – atsakingas, kruopštus, ilgas ir įdomus darbas, kurio tyrinėtojai nemato. Jiems gali būti neaišku, kodėl archyvai yra tokios nevienodos apimties ir svarbos, kodėl nevientisi, kodėl juose nėra vienokios ar kitokios medžiagos, kuri galėtų ten būti. Arba, atvirkščiai, nustemba aptikę fonde, jų manymu, ne itin reikšmingos ar atsitiktinės informacijos. Vieni fondai jau baigti suformuoti, kiti – formuojami ilgus metus. Fondo formavimas laikomas baigtu, kai yra tiksliai žinoma, kad fondas jau nebebus pildomas. Antai beveik pusę amžiaus Vilniaus universitete buvo organizuojamos etnografinės ekspedicijos. Jų metu surinkta rašytinė, vaizdo ir garso medžiaga kasmet buvo perduodama į bibliotekos rankraštyną. Nustojus rengti ekspedicijas, savaime nutrūko ir medžiagos perdavimas. Tą patį galima pasakyti ir apie kitas – tautosakines bei kraštotyros ekspedicijas. Nebepapildomi ir veiklą nutraukusių draugijų fondai.

Bibliotekos rankraštyne gausiausi yra asmenų fondai, o iš jų daugiausia yra Vilniaus universitete dirbusių ar dirbančių mokslininkų archyvų. Asmenų archyvai yra neatskiriama kultūros paveldo dalis, įdomūs ir svarbūs istorijos šaltiniai, kuriuose sukaupta medžiaga geriau nei oficialieji įstaigų dokumentai parodo visuomenės gyvenimą. Vieni jų – išsamūs, atskleidžiantys asmens mokslinės ar kūrybinės biografijos faktus, reikšmingi tyrinėjant asmens gyvenimą ir veiklą, krašto istoriją, kiti – labiau fragmentiški, sudaryti iš atskirų, tačiau istoriniu, moksliniu ar meniniu aspektu reikšmingų dokumentų. Vieni fondai jau suformuoti, kiti – nuolat pildomi.

1 PETRAUSKIENĖ, Irena. Rankraštynas. *Kultūrų kryžkelėje*. Vilnius, 1970, p. 116.

2 *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių rinkinių rodyklė*. Vilnius, 2005, p. 5.

Asmens fondo dokumentų komplektavimo sėkmę lemia ne viena, o daugelis priežasčių. Fondų sudarytojai ir biblioteka kartais sudaro sutartis dėl dokumentų perdavimo saugoti, bet dažnai asmenų fondai pradedami formuoti susitarus tik žodžiu. Kaip minėta, VU bibliotekos rankraštyne yra sudaryti universitete dirbančių žinomų mokslininkų archyvai. Mokslininkas (fondo sudarytojas) dažniausiai pats atrenka ir perduoda bibliotekai dokumentus, kurie, jo manymu, yra svarbūs ir ateityje gali būti įdomūs tyrinėtojams. Tai sėkmingiausias medžiagos kaupimo kelias, nes tiesiogiai bendraujant ir bendradarbiaujant su asmens fondo sudarytoju lengviau formuoti išsamų ir vertingą dokumentų rinkinį, o tvarkant archyvą – iš karto išspręsti kylančius neaiškumus. Fondo sudarytojas jam patogiu laiku gali papildyti bibliotekai jau atiduotą medžiagą.

Fondų sudarytojams mirus, vieni paveldėtojai nesvarstydami, dažnai ir be jokios atrankos perduoda visą asmens dokumentinį palikimą, kiti – patys vertina ir sprendžia, ką perduoti bibliotekai. Kartais juos tenka įtikinėti dokumentų nenaikinti. Pasitaiko atvejų, kad fondo perdavėjai arba paveldėtojai archyvus skaido ir stengiasi perduoti kelių institucijų saugykloms (pvz., medžiagą, susijusią su darbu universitete, – universitetui, likusią – kitur), o kartais tiesiog nežino, kad to asmens fondas jau pradėtas kaupti kurioje nors bibliotekoje ar archyve.

Pradėjus bendradarbiauti su fondo sudarytojais, aptariama būsimo asmens archyvo visuma, svarba ir naudojimo galimybė. Nors ir susitariama, rankraštyne suformuojami nevienareikšmiai asmenų archyvai. Kai kurie jų kaupiami ir pildomi kelis dešimtmečius. Jų kelias į biblioteką kartais būna labai ilgas ir painus, dažnai sunkiai numatomas, o medžiaga biblioteką pasiekia iš įvairių asmenų ir vietų.

Aptarsime kelis skaitytojui įdomesnius archyvų komplektavimo atvejus. Pavyzdžiui, Šveicarijoje gyvenęs diplomatas dr. Albertas Gerutis (1905–1985), 1975 m. VU bibliotekai pasiūlė perimti jo biblioteką ir archyvą. Po penkerių metų biblioteką pasiekė jo knygų kolekcija ir pirmoji archyvo dalis. Po A. Geručio mirties Šveicarijoje likusį jo archyvą bibliotekai dalimis perdavė jo žmona Elena Gerutienė (1900–1997). Tuomet dar nežinota, kad po A. Geručio mirties dalis jo archyvo dokumentų buvo išvežta į Italiją, nes, naudojantis ilgus metus kaupta dokumentine medžiaga apie Lietuvos diplomatiją, galbūt norėta baigti A. Geručio pradėtą, bet nespėtą parašyti „Lietuvos diplomatijos istoriją“. VU bibliotekos ir Šveicarijoje gyvenančio A. Geručio testamento vykdytojo, Vilniaus universiteto gargbės daktaro Vlado Dargužo, iniciatyva 1992–2002 m. A. Geručio archyvo dalys iš Romos buvo atgabentos į VU biblioteką. Ilgai tyrinėtojų ieškoto rankraščio „Lietuvos diplomatijos istorija“ dalį 2004 m. bibliotekai perdavė Kaliningrade dirbęs istorikas Vytautas Žalys. 2005 m. paaiškėjo, kad Italijoje dar yra likusi A. Geručio archyvo dalis, kuri rankraštyną pasiekė 2006 m.

Taigi šis asmens fondas bibliotekos rūpesčiu ir su daugelio asmenų pagalba pildytas ketvirtį amžiaus. Manoma, kad dabar A. Geručio archyvas saugomas bemaž neišskaidytas vienoje saugykloje, yra didelis ir vertingas, galbūt toks, kokį kruopščiai kaupė ir saugojo pats diplomatas. Tačiau rengiant šį straipsnį spaudai dr. A. Geručio fondas dar buvo papildytas ambasadoriaus Kazio Lozoraičio iš Romos perduotais paskutiniaisiais jo saugotais A. Geručio archyvo dokumentais, o iš Lietuvių kultūros instituto Hiutenfelde (Vokietijoje) vedėjo dr. Vinco Bartusevičiaus sužinota, kad didelis A. Geručio dokumentų rinkinys yra saugomas ir Lietuvių kultūros institute.

Dar ilgesnis istoriko prof. Zenono Ivinskio (1908–1971) archyvo kelias į VU biblioteką. Lietuvių katalikų mokslo akademija (toliau – LKMA), siekdama, kad Z. Ivinskio sukauptas dokumentinis palikimas nebūtų išskaidytas ir nežūtų, surado mecenatus ir iš Vokietijoje gyvenančios profeso-

riaus našlės Paulinos Ivinskienės nupirko visą profesoriaus mokslinį palikimą³. 1974 m. Z. Ivinskio archyvas buvo pervežtas į Romą. LKMA Lietuvoje buvo atkurta 1990 m., o 1992 m. į Lietuvą perkelta ir jos Centro valdyba kartu su jos saugoma archyvine medžiaga. 1996 m. Z. Ivinskio ir Pauliaus Jatulio archyvai buvo pargabenti į Vilnių ir vyskupo Jono Borutos SJ iniciatyva perduoti VU bibliotekai⁴. Nebuvo žinoma, ar tuomet buvo perduotas visas prof. Z. Ivinskio dokumentinis palikimas. Vilniuje 2003 m. viešėjusi Romoje gyvenanti Lietuvos spaudos tyrinėtoja, filosofijos dr. Barbora Vileišytė užsiminė apie Romoje esančią prof. Z. Ivinskio archyvo dalį. Suprasdama, kad vienoje vietoje saugomas archyvas yra daug vertingesnis, ji per dvejus metus Romoje buvusius dokumentus paštu atsiuntė VU bibliotekai.

Jeigu 1997 m. tyrinėtojas, perskaitęs tris Z. Ivinskio užrašytų vyskupo Pranciškaus Būčio atsiminimų sąsiuvinius, būtų paklauses, kur yra kiti sąsiuviniai, nebūtume galėję atsakyti – atsiminimų tęsinį, dar 3 sąsiuvinius, rankraštynas gavo tik 2006 m. Visam atsiminimų komplektui sudaryti prireikė net 10 metų. Tais pačiais metais LKMA rūpesčiu iš Romos buvo parvežta dar viena Z. Ivinskio archyvo dalis. Nesame tikri, kad ir dar kur nors nėra pokarinio Z. Ivinskio archyvo dokumentų.

Akademikas profesorius Mindaugas Strukčinskas yra kooperacijos teoretiko, Vilniaus universiteto profesoriaus Petro Šalčiaus šeimos dokumentinio paveldo globėjas. Jis bibliotekos rankraštynui 1980 m. perdavė pirmuosius prof. P. Šalčiaus veikalų rankraščius ir tik po dešimtmečio kasmet archyvą pradėjo pildyti naujais, reikšmingais ne tik P. Šalčiaus, bet ir jo žmonos, rašytojos, pedagogės Antaninos Gustaitytės-Šalčiuvienės dokumentais. Jo ir bibliotekos iniciatyva prof. P. Šalčiaus fondą kasmet papildė ir Amerikoje gyvenanti P. Šalčiaus marti Nijolė Šalčiūtė. Ji perduoda ne tik A. ir P. Šalčių dokumentus, bet ir jų sūnaus Algimanto (1925–2000), aktyvaus žurnalisto, „Almaus galerijos“ savininko, rankraštinių palikimą. Ketvirtį amžiaus pildomas profesoriaus P. Šalčiaus asmens fondas tampa vis išsamesnis, reikšmingesnis, vertingesnis ir įdomesnis – jau ne vien tik giminės – archyvas.

Rašytoja Petronėlė Orintaitė 1994 m. kreipėsi į Vilniaus universiteto biblioteką, prašydama priimti saugoti jos archyvą ir atsiuntė pirmuosius dokumentus. Po P. Orintaitės mirties (1999 m.), nors ir buvo bendrauta su jos archyvo paveldėtoju, kuris žinojo rašytojos norą ir valią, archyvas buvo išsklaidytas po įvairias Lietuvos kultūros institucijas, o VU biblioteka saugo tik labai mažą jo dalį.

Svarstant, kam patikėti archyvą, labai daug lemia institucijos, kuriai perduodama saugoti dokumentinė medžiaga, vardas, tradicijos ir perduodančiojo asmens pasitikėjimas ja.

VU biblioteka garsi jos fonduose saugomu unikaliu kultūros paveldu. Bibliotekos pagrindą sudarė Žygimanto Augusto ir Georgijaus Albinijaus kolekcijos, savo rankraščių rinkinius jai yra perdavę garsūs VU auklėtiniai istorikas Joachimasis Lelevelis (Lelewl), orientalistas Juzefas Kowalewskis ir kiti. Tad galima teigti, kad dovanos, kaip ypatingas bibliotekos fondo komplektavimo reiškinys, turi gilią istorinę ir kultūrinę ištaką. Daugiau kaip 435 metų tradicija gyva iki šiol. Antai Genius Procuta iš Toronto 1979 m. suorganizavo didelę knygų rinkimo akciją, skirtą Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejui. Akcijos dėka buvo plačiai pasaulyje išgarsintas Vilniaus universitetas, biblioteka užmezgė ryšius su daugeliu kitų šalių bibliotekų, lietuvių organizacijomis, kurios nuolat siuntė bibliotekai knygas ir dokumentus. Rankraštyne saugomas ir šios akcijos organizatoriaus G. Procutos asmens archyvas. Senojo Vilniaus universiteto vardas pasaulyje, sentimentai savajai *Alma Mater* lėmė, kad žinomi lietuvių išeivijos veikėjai, pedagogai Veronika Maminskaitė-Kulbokienė, čia baigusi geografijos studijas,

3 VASILIAUSKIENĖ, Aldona. Vienuolika Juozo Jakšto laiškų prof. Zenonui Ivinskiui. *Istorija*. Vilnius, 2000, p. 44.

4 KATILIUS, Algimantas. Profesoriaus Zenono Ivinskio rankraštinis palikimas Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1998. Vilnius, 1999, p. 391.

ir Vladas Kulbokas prieš dešimtmetį padovanojo šiandien patį seniausią bibliotekoje saugomą dokumentą – 1209 m. datuotą žemės valdų donaciją⁵.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, bibliotekos fondus papildė daugelio išėivių archyvai (iš viso 32 fondai, 15 342 lap. saugojimo vnt.), pavieniai dokumentai ar jų rinkiniai, dokumentų, kurių originalai saugomi kitų šalių saugyklose, kopijos. Vyresnės kartos išėivijos lietuviai įvairiais būdais stengėsi išsaugoti ten gyvenusių žinomų žmonių kūrybinį palikimą ir, Lietuvai tapus nepriklausomai, rūpinasi perduoti juos Lietuvai. Dokumentus saugoti svetur darosi vis sunkiau: trūksta vietos, ne visi supranta dokumentų reikšmę ir vertę. Kartais dokumentinė medžiaga skaidoma ir perduodama kelioms bibliotekoms. Pavyzdžiui, mokslininkės, visuomenininkės, pedagogės, pirmosios LDK Statuto tyrinėtojos J. Deveikės-Navakas (1908–1965) asmens archyvai Lietuvoje suformuoti VU ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekų Rankraščių skyriuose.

1996 m. iš Prancūzijos gauti VU bibliotekos darbuotojos, žydų gelbėtojos, pasaulio tautų teisulės Onos Šimaitės dokumentai. VU bibliotekoje buvo sudarytas jos asmens fondas. Vėliau tapo žinoma, kad dalis O. Šimaitės dokumentų yra Kento (JAV) universiteto archyve. Paaiškėjo, kad po O. Šimaitės mirties (1970 m.) Paryžiuje, kelioms Prancūzijos ir JAV bibliotekoms, turinčioms lituanistikos, buvo pasiūlyta O. Šimaitės bibliotekos knygos, dienoraščiai ir korespondencija. Niekas, išskyrus Kento universitetą, dokumentiniu palikimu nesusidomėjo⁶. Šio universiteto biblioteka paėmė knygas, o dienoraščius ir korespondenciją priėmęs universiteto archyvas įsipareigojo juos gražinti fondo perdavėjui, jei šis nuspręstų dokumentus saugoti kitur. VU bibliotekai bendradarbiaujant su Kento universitetu ir Paryžiuje gyvenančiu dokumentų perdavėju, 2004 m. bendru sutarimu Kento universitetas visam laikui perdavė O. Šimaitės dokumentų originalus VU bibliotekai. Dabar yra žinoma, kad daug O. Šimaitės dokumentų yra YIVO (JIVO) archyve, Stanfordo universitete (Kalifornijoje) ir Yad Vashem'e (Jeruzalėje)⁷.

Vien tik didžiųjų Lietuvos bibliotekų išleistų rankraščių rinkinių rodyklių ir Lietuvos centrinio valstybinio archyvo (toliau – LVCA) *Lietuvos archyvų fondų sąvado* internete duomenimis, tų pačių asmenų archyvai, kurių fondai saugomi VU bibliotekoje, yra ir Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (toliau – LNMMB) – 8, ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje – 13, ir Literatūros ir meno archyve – 4, ir Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) – 7.

1970–1971 m. advokatas Zigmas Toliušis VU bibliotekos rankraštynei perdavė 28 tomus raštų ir tam tikrą laiką apribojo jų naudojimą. Pasibaigus apribojimo terminui paaiškėjo, kad šių raštų dubletai (antrieji ir tretieji egzemplioriai) yra LNMMB ir LCVA. Ten visą laiką jais buvo galima naudotis be apribojimų.

Vis dėlto kur kas dažnesni atvejai, kai vienoje bibliotekoje sudaryto asmens fondo dokumentai ne dubliuoja, o papildo kitoje bibliotekoje sudarytą asmens fondą. Antai C. Griniuvienė 1949 m. Lietuvos nacionalinei M. Mažvydo bibliotekai perdavė didelį Z. Ivinskio archyvą⁸, suformuotą iki profesoriaus pasitraukimo iš Lietuvos (1944), o VU bibliotekoje dabar saugomas Z. Ivinskio gyvenimo ir darbo Italijoje bei Vokietijoje dokumentinis palikimas. Geologo, VU doc. Vytauto Skuodžio

5 KATILIENĖ, Irena. Seniausias Vilniaus universiteto bibliotekos pergamentas. *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*, 2004. Vilnius, 2005, p. 172–178.

6 MIKŠYS, Žilbuntas. *Laiškas N. Šulgieniui*. VUB RS, Onos Šimaitės fondo byla.

7 ŠUKYS, Julija. *Laiškas N. Šulgieniui*. VUB RS, Onos Šimaitės fondo byla.

8 *Asmenų archyvai: (rankraščių fondų apžvalga)*. Vilnius, 1989, p. 61.

asmens archyvai yra LCVA ir VU bibliotekoje. Iš tremties sugrįžusio ir į JAV išvykstančio V. Skuodžio archyvą priėmė LCVA, o jam sugrįžus į Lietuvą ir vėl pradėjus dėstyti Vilniaus universitete, asmens fondas atidarytas ir VU bibliotekoje. Profesoriaus Levo Karsavino archyvai 1949 m. sudaryti Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje⁹ ir 1980 m. iš pavienių dokumentų – VU bibliotekoje. Buvo žinoma, kad L. Karsavino dukra saugo profesoriaus šeimos archyvą. Ji bandė perimti ir VU biblioteka, ir Peterburgo, Maskvos bei Paryžiaus mokslo institucijų įgalioti asmenys. Tik 2004 m. VU bibliotekai pavyko įsigyti L. Karsavino biblioteką, o kartu su ja, deja, – jau ne visą šeimos archyvą. Marijos ir Jurgio Šlapelių asmens archyvai taip pat išskaidyti ir saugomi VU bibliotekoje, LNMMB bei MAB buvusio Knygų rūmų direktoriaus Antano Ulpio fonde.

Tų pačių asmenų archyvų sudarymas keliuose vieno miesto mokslo ir kultūros institucijose rodo, kad dokumentinės medžiagos komplektavimo kriterijai nebuvo ir nėra aiškiai apibrėžti. Tai lėmė įvairios subjektyvios ir objektyvios, politinės ir finansinės priežastys. Tačiau pagrindinis dokumentinės medžiagos kaupimo principas buvo ir yra archyvinio fondo nedalomumas, tokiu principu remiasi dokumentų tvarkymo ir aprašymo sistema. Tyrinėtojams sunku suprasti, kaip šiais laikais gali būti taip išskaidyti archyvai. Yra pasitaikę atvejų, kad tyrinėtojai suranda laiško pradžią vienos bibliotekos rankraštyne, o pabaigą – kitos. Jie praranda laiko ir įdeda daug pastangų paieškoms, bandydami surasti ir sujungti medžiagą į vieną visumą.

Susidariusios situacijos pakeisti negalime, tačiau apie ją turime informuoti tyrinėtojus, ypač pradedančiuosius, padėti orientuotis šiuose paveldo saugyklų labirintuose ieškantiems reikalingos medžiagos. Parodos, straipsniai knygoje, periodiniuose leidiniuose, rinkinių rodyklės, suvestinis elektroninis katalogas (jau dabar į jį įtraukiami LNMMB, MAB ir VUB rankraštiniai dokumentų įrašai), skaitmeninės pilnatekščių duomenų bazės – visa tai yra daroma, kad patenkintume visuomenės informacijos poreikius.

Sukaupta patirtis ir straipsnyje pateikti pavyzdžiai leidžia mums apibendrinti:

asmenų archyvai skaidomi ir yra saugomi įvairiose saugyklose;

kiekviena biblioteka, sprendama, kurių asmenų fondus sudaryti, kokius dokumentus įsigyti, turėtų palaikyti glaudesnius ryšius su kitomis dokumentinių paveldą kaupiančiomis institucijomis bei derinti komplektavimo klausimus;

dokumentų kaupėjai ir saugotojai turi įvairiomis formomis operatyviai skleisti informaciją ne tik apie jau esančių fondų papildymą, bet ir gautą naują medžiagą. Apie VU bibliotekos rankraštyne priimtą naują dokumentinę medžiagą pirmiausia galima sužinoti iš VU bibliotekos kasmetinės ataskaitos visuomenei;

komplektavimo sėkmė priklauso ne tik nuo dokumentinę medžiagą perduodančio asmens, bet ir nuo už šį veiklos barą atsakingo darbuotojo kvalifikacijos, kompetencijos, patirties ir asmeninės iniciatyvos.

Vargu ar rankraštyne dabar būtų saugoma tiek vertingų dokumentų ir asmenų archyvų, jeigu ne daugybė žmonių, paskatinusių, patarusių, padėjusių užmegzti kontaktus įsigyjant asmenų archyvus ar pavienius dokumentus. Šiandien ne visuomet esame tikri, ar visi mūsų kaupiami archyvai ir dokumentai ateityje bus vienodai reikšmingi ir reikalingi, sunku juos teisingai ir visapusiškai įvertinti. Tikime, kad seniau sukaupti dokumentai taps reikšmingi „atrados“ juos ir pažvelgus į juos iš naujo, o šiandien kaupiamas naujausių laikų dokumentinis paveldas prisidės prie objektyvaus dabartinės epochos žmonių, jų darbų, įvykių ir reiškinių vertinimo.

⁹ *Ibid.*, p. 68.

Some Aspects of Acquisition of Manuscript Documents in the Vilnius University Library

SUMMARY

Both scientists and library professionals display an interest in document acquisition sources and in the reasons for the different size of individual collections. The article addresses these issues, using the document acquisition experience amassed in the Manuscript Department of the Vilnius University Library during more than three past decades. In the Manuscript Department, the personal collections are the richest. Within them, the most numerous are the archives of Vilnius University scientists. The article discusses the problems of the acquisition for these holdings, noting that some personal archives may be dispersed at several institutions.